

5. Законодавство України про сім'ю. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 384с.
6. Еришова Н.М. Охрана прав несовершеннолетних по советскому гражданскому и семейному праву. – М., 1965. – 102с.
7. Пергамент А.И. Жилищное право несовершеннолетних // Ученые записки ВЮЗИ. – 1957. Вып. 1.

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 18 від 28.05.2003 року).

*Трач О.М.,
аспірантка кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка*

ДЕБАТИ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Завданнями цивільного судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ. Успішному виконанню цих завдань повинна сприяти не лише діяльність судів першої інстанції, а й *судів апеляційної інстанції*, що здійснюють перегляд рішень, ухвал суду першої інстанції, що не набрали чинності. Інститут *апеляційного провадження* є новим для цивільного процесуального законодавства України, оскільки включений у цивільне судочинство 21 червня 2001 року Законом України „Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України”¹.

Розгляд справ судом апеляційної інстанції відбувається у судовому засіданні за правилами, встановленими для розгляду справ у суді першої інстанції за певними винятками, та має свої особливості. *Засідання суду апеляційної інстанції* складається з частин, які кількісно та термінологічно називають в науковій літературі по-різному. Зокрема, немає єдності поглядів й стосовно визначення місця *дебатів*, як в засіданні суду першої інстанції, так і суду апеляційної інстанції. З даної проблеми існують дві протилежні точки зору. Одні вчені процесуалісти вважають, що судові дебати в стадії судового розгляду входять в розгляд справи по суті і не можуть виступати самостійною частиною засідання суду². Що ж стосується суду апеляційної інстанції, то найбільш близькою до даної проблеми та чи не єдиною є стаття П.І. Шевчука, В.В. Кривенка „Апеляційне провадження за новим цивільним процесуальним законодавством”³. В ній автори притримуються аналогічної концепції визначення місця судових дебатів в судовому засіданні, але уже у апеляційному провадженні.

¹ Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 року // Голос України. – 2001. – 5 липня. – С.18-20.

² Зейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе. Учебное пособие.- Саратов: Коммунист, 1959. – С.11, Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1954. – С. 229.

³ Шевчук П.І., Кривенко В.В. Апеляційне провадження за новим цивільним процесуальним законодавством // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – №4. – С.34.

Протилежної точки зору притримуються такі процесуалісти як К.С. Юдельсон⁴, П.Я. Трубніков⁵, В.Г. Тіхія, В.В. Тіхонович⁶ та багато інших. Вони вважають дебати сторін окремою частиною засідання суду у стадії судового розгляду. Аналіз же ст. 302 ЦПК України дає можливість зробити висновок, що в засіданні суду апеляційної інстанції доцільно виділяти у якості самостійної частини – дебати.

Интерес до теми дослідження обумовлений своєрідністю ситуації, що склалася. Відсутність належної уваги та недостатня дослідженість даної частини засідання суду апеляційної інстанції визначає актуальність даної роботи. В теперішній час нагромадилось багато теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з судовими дебатами в суді апеляційної інстанції, що вимагають свого вирішення. Особливо гостро дане питання стоїть зараз, коли ведеться робота над новим Цивільним процесуальним кодексом України. Оскільки це дає можливість усунути усі недоліки в правовому регулюванні даної частини засідання суду апеляційної інстанції, зокрема, та апеляційному провадженні загалом. Тому дана робота має своєю ціллю дослідження теоретичних та практичних проблем судових дебатів в засіданні суду апеляційної інстанції. Дана ціль реалізується через вирішення наступних завдань: критичний аналіз діючого цивільного процесуального законодавства України, що регулює дебати в суді апеляційної інстанції; відмежування дебатів від судового дослідження обставин справи та перевірки доказів; дослідження їх змісту та значення; внесення конкретних пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства.

Судові дебати – самостійна частина засідання суду апеляційної інстанції. Її злиття з іншими частинами судового засідання неможливе. Проте в літературі воно часто проводиться з судовим дослідженням обставин справи. Відмежування судових дебатів від судового дослідження обставин справи і перевірки доказів обумовлено та визначається насамперед тими завданнями, які стоять перед даними частинами засідання суду апеляційної інстанції. Так, завданням судового дослідження обставин справи є встановлення обставин (фактів) і перевірка доказів, що ж стосується дебатів, то це – аналіз і оцінка уже досліджених обставин (фактів) і перевірених доказів. Відповідно дані частини містять й різні способи реалізації даних завдань. Так, завдання дебатів реалізуються за допомогою однієї процесуальної дії – промови осіб, які беруть участь у справі. Судове дослідження обставин справи та перевірка доказів являються фундаментом, від якого відштовхуються в своїх усних промовах учасники дебатів. Особи, які беруть участь у справі, не можуть висловити свої міркування по відношенню до всіх доказів в їх сукупності в частині судового дослідження обставин справи і перевірки доказів, вони можуть це зробити лише у дебатах. Тобто, дані частини взаємопов'язані, проте самостійні.

В науковій літературі відсутня єдність між процесуалістами й у визначенні сутності судових дебатів. Так, Н.Б. Зейдер зазначає, що дебати сторін по цивільній справі полягають в заключних поясненнях по справі⁷. Л.С. Дубінський⁸ також визначає дебати як *пояснення*.

⁴ Юдельсон К.С. Советский гражданский процесс. Учебник для юристов. – М.: Гос. изд-во юр. лит., 1956. – С.250.

⁵ Трубніков П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел. - М.: Госюриздат, 1962. – С.41-42.

⁶ Тіхія В.Г., Тіхонович В.В. Рассмотрение в суде гражданских дел. - Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – С. 37.

⁷ Зейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе. Учебное пособие. - Саратов: Изд-во Коммунист, 1959. – С.27.

⁸ Дубінський Л.С. Как ведутся гражданские дела. – Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1926. – С. 51.

З цих визначень видно, що судові дебати визначаються даними науковцями виключно як пояснення. З даною позицією не можна погодитись, оскільки виникає питання в необхідності судових дебатів як таких.

Адже термінологічний зміст самих слів „дебати” та „пояснення” говорить про неможливість підміни даних понять. Якщо притримуватись даної точки зору, то особи, які беруть участь у справі, двічі вчиняють одну і ту ж процесуальну дію – дають пояснення, але в різний час – до встановлення обставин (фактів) і перевірки доказів і після. Доречність таких дій викликає сумнів та робить неможливим визначення судових дебатів як пояснень. Це різні за змістом та значенням процесуальні дії.

Зміст ст. ст. 194, 302 ЦПК України свідчить про те, що законодавець чітко розрізняє дані поняття. Так у ч. 1 ст. 194 зазначається, що судові дебати складаються з *промов* осіб, які беруть участь у справі. Крім того, у частині третій ст. 302 ЦПК говориться про пояснення, а у частині четвертій – про дебати.

Тому заслуговує уваги визначення судових дебатів як судових промов. Даної позиції притримуються такі науковці як О.В. Іванов⁹, М.Й. Штефан¹⁰ та інші. З такою точкою зору важко не погодитись.

Таким чином, суть їх полягає в тому, що кожна особа, яка бере участь у справі, має право виступити з промовою¹¹.

Стаття 302 ЦПК України встановлює, що після встановлення обставин (фактів) і перевірки доказів суд апеляційної інстанції надає особам, які беруть участь у справі, та прокурору можливість виступити у дебатах. Отже, не встановивши обставин (фактів) і не перевібивши докази суд апеляційної інстанції не може відкрити судові дебати.

Судові дебати – це передуюча ухваленню рішення частина судового засідання, в якій підводяться підсумки проведеного дослідження обставин справи¹². Завданням даної частини засідання суду апеляційної інстанції є приведення множинності фактів в певну логічно побудовану систему, їх осмислення, усвідомлення. Усі спірні питання стають предметом дискусії. Адже як говориться в відомому афоризмі „в спорі народжується істина”. В своїй промові особи, які беруть участь у справі, та прокурор повинні зупинитися на аналізі та оцінці доказів, що досліджувалися в попередній частині засідання суду апеляційної інстанції. Але не слід забувати при цьому, що, як вірно підкреслив Г.І. Давиденко, „в судових дебатах особами, які беруть участь у справі, підводиться підсумок проведеного дослідження обставин справи і доказів, висловлюється думка про те, як вона з їх точки зору повинна бути вирішена”¹³. Отже, в своїх промовах вищевказані особи не повинні проводити переказ судового дослідження обставин справи, а провести його підсумок. Вони звертають увагу суду апеляційної інстанції на неправильність, чи то на правильність рішення, ухвали суду першої інстанції, критикуючи, чи обгрунтовуючи їх, розкривають підстави, які дають змогу вважати їх незаконними,

⁹ Іванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. – М.: Юридическая литература, 1970. – С.73.

¹⁰ Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – С.406.

¹¹ Іванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. – М.: Юридическая литература, 1970. – С.73.

¹² Тихиня В.Г., Тихонович В.В. Рассмотрение в суде гражданских дел. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – С. 47.

¹³ Давиденко Г.И. Рассмотрение гражданских дел. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1985. – С.57.

необґрунтованими чи навпаки. Промова має містити усі доводи та міркування, які повинні бути обговорені при ухваленні рішення, постановленні ухвали судом апеляційної інстанції. Таке коло питань складає зміст дебатів. В усному виступі варто зупинитись лише на спірних питаннях. В дебатах сторони висловлюють суду свої міркування і висновки по розглянутих фактах і доказах, а також з питання про те, на підставі якого закону повинна бути вирішена справа¹⁴. В таких промовах висловлюються пропозиції, чи підлягає задоволенню правова вимога¹⁵.

Зміст промов полягає в викладенні суду кінцевої позиції кожного з осіб, які беруть участь у справі, доводів та міркувань з приводу оцінки доказів, встановленості тих чи інших обставин, думок про застосування закону до встановлених обставин¹⁶. Таким чином, особи, які беруть участь у справі, дають юридичну кваліфікацію спірним матеріальним правовідносинам. Шляхом участі в судових дебатах сторони, треті особи, заявники продовжують захист в суді своїх прав і інтересів¹⁷. Вони є найвищою формою виразу принципу змагальності в цивільному процесуальному праві. В судових дебатах змагальність сторін досягає своєї кульмінації. Судові дебати – це висловлення різних думок, стосовно обставин (фактів) і доказів, встановлених і перевіренних під час судового дослідження обставин справи. Основне завдання дебатів – оцінка доказів, досліджених під час розгляду справи по суті, переконування суду у перевазі одних доказів над іншими, схилення суду до прийняття позиції промовця¹⁸.

В судових промовах особи, які беруть участь у справі, дають оцінку досліджених судом доказів з протилежних точок зору, переконують суд апеляційної інстанції в необхідності скасування, зміни чи то залишення без змін рішення, ухвали суду першої інстанції. Промови осіб, які беруть участь у справі, містять в собі остаточне коло питань, які підлягають вирішенню судом апеляційної інстанції в нарадчій кімнаті, кінцеве формулювання їх вимог і заперечень, яке ґрунтується на узагальненні всіх доказів в їх сукупності. Тому, суд зацікавлений в тому, щоб дані промови були якнайбільш повними, лаконічними та логічними. Однак, хоча й законодавство, що стосується судових дебатів, такої прямої вказівки не містить, вони не повинні містити інформації, що не стосується суті справи взагалі, виходити за її межі. Особи, які беруть участь у справі, не повинні допускати необґрунтованих повторень. Оскільки це заважає правильності (так як увага суду апеляційної інстанції заповнюється обставинами, що не мають відношення до справи) та оперативності (так як інформація, що не стосується справи, віднімає у суду апеляційної інстанції зайвий час) розгляду справи. Таким чином, особи, які беруть участь у справі обтяжують непотрібною інформацією розгляд апеляційної скарги, апеляційного подання

¹⁴ Трубников П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел. – М.: Госюриздат, 1962. – С.55.

¹⁵ Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Ін Юре, 1997. – С.333.

¹⁶ Иванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. – М.: Юридическая литература, 1970. – С.73.

¹⁷ Иванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. – М.: Юридическая литература, 1970. – С.73.

¹⁸ Зразки процесуальних документів (заяви, позовні заяви, скарги, клопотання, що подаються до суду) / Укладачі: Лядецький М.М., Хавронюк М.І. Кравчук В.М. Стратегія і тактика цивільного процесу. Практичний посібник. – К.: Атіка, 2002. – С.340.

прокурора. Їх промови позбавлені, в такому випадку послідовності, логіки. Під час судових дебатів особи, які беруть участь у справі, повинні висловлюватись тільки про той фактичний матеріал, який був предметом судового дослідження і посилатися лише на докази, які наявні у справі і були розглянуті в судовому засіданні. Законодавцю необхідно передбачити конкретні санкції за невідповідність вимогам головуючого у вищезазначених випадках.

Втручання головуючого може бути необхідним, якщо учасники судових дебатів допускають явне викривлення при викладенні обставин справи, при їх оцінці, при аналізі відповідного закону, що підлягає застосуванню. Під час судових дебатів особи, які беруть участь у справі, повинні бути вдумливими та стриманими.

Судові дебати дають можливість особам, які беруть участь у справі, та прокурору узагальнити дослідженні докази, викласти свої висновки з судового дослідження обставин справи та міркування з приводу їх оцінки, внести свої пропозиції, спростувати позицію тієї чи іншої сторони, а суду апеляційної інстанції – остаточно засвоїти безпосередньо перед ухваленням рішення чи то постановленням ухвали усі доводи осіб, які беруть участь у справі, та прокурора, краще розібратися в обставинах справи, скласти більш чітке уявлення про те, які потрібно зробити висновки з розглянутого матеріалу і як потрібно вирішити апеляційну скаргу, апеляційне подання.

Важливо відзначити, що суд апеляційної інстанції вправі обмежити тривалість судових дебатів, але при цьому повинен встановити для всіх учасників процесу рівний проміжок часу. Про це у відповідності до ч.4 ст. 302 ЦПК України оголошується на початку судового засідання. Можливо, про це доцільно було б повідомляти повторно, й одразу ж після закінчення судового дослідження обставин справи, тобто безпосередньо перед самими судовими дебатами. Оскільки між початком засідання суду апеляційної інстанції та судовими дебатами може пройти досить тривалий час і особи, які беруть участь у справі, можуть випустити з уваги дане попередження.

Право суду апеляційної інстанції обмежити тривалість судових дебатів не повинно, на нашу думку, перешкоджати особам, які беруть участь у справі, викласти усі доводи та міркування, що стосуються суті справи, що розглядається судом апеляційної інстанції. Часове обмеження може поставити у скрутне становище особу, яка бере участь у справі.

Необхідно відзначити й те, що виходячи з положень, закріплених ч.4 ст. 302 ЦПК України суд надає особам, які беруть участь у справі, та прокурору можливість виступити у дебатах. Отже, відкриття дебатів є обов'язком, а не правом суду апеляційної інстанції.

В зв'язку з цим виникає питання, чи є обов'язком суду відкрити судові дебати у випадку присутності в засіданні суду апеляційної інстанції лише однієї особи, яка бере участь у справі. Дане питання виникає тому, що під поняттям дебати розуміють дискусію, обмін думками¹⁹. А для цього необхідно як мінімум, дві особи. Як зазначалось раніше, змагальність досягає своєї кульмінації саме в дебатах. В зв'язку з цим в теорії як цивільного, так і кримінального процесу, піднімалось питання про те, чи зберігається змагальність, якщо в судовому засіданні присутня лише одна із сторін, або усі особи, які беруть участь у справі, відсутні. З даного питання висловлено різні точки зору. Одні науковці дають негативну відповідь, інші позитивну. Підтримуючи останню точку зору, вважаємо, що змагальність не обов'язково передбачає присутність хоча б двох осіб, які беруть участь у справі, в залі засідань суду апеляційної інстанції. Для забезпечення змагальності

¹⁹ Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1977. – С.147.

їм гарантується можливість виступити у дебатах. Однак змагальність не втрачає свого змісту й у тому випадку, коли особа не скористалась такою можливістю. Мотивування неможливості судових дебатів наявністю в засіданні суду апеляційної інстанції однієї особи є недоречним. Особа сама визначає види та форми реалізації свого права – брати участь їй у засіданні суду апеляційної інстанції, чи не брати. Адже явка в засідання суду апеляційної інстанції осіб, які беруть участь у справі, не є обов'язковою. В свою чергу небажання котрогось із осіб брати участь у дебатах не може призводити до позбавлення такого права іншої особи, чи його обмеження.

Проте, щодо вищезазначеного питання, тобто, відкриття судових дебатів у випадку присутності тільки однієї із осіб, які беруть участь у справі, П.П. Гуреев (стосовно такої стадії процесу як судовий розгляд) зазначає, що якщо в судовому засіданні присутня тільки одна із сторін, то суди, за загальним правилом, дебати сторін не відкривають, так як практично в подібних випадках в дебатах сторін немає необхідності, оскільки сторона має повну можливість висловити усі свої доводи і міркування при розгляді справи по суті²⁰. Посилання автора на таку повну можливість є невірним. Оскільки дана сторона позбавлена можливості насправді дати повний аналіз і оцінку всіх доказів в їх сукупності. Адже вона може це зробити лише після судового дослідження обставин справи.

Тому головуючий в усіх вище перерахованих випадках повинен все-таки надати можливість особам, які беруть участь у справі, чи одній особі скористатись своєю можливістю виступити у дебатах. Проте особа, яка бере участь у справі, сама вирішує чи скористатися їй такою можливістю. Вона може й відмовитись. Усе залежить від її розсуду.

Дебати сторін не відбуваються (не мають місця) лише у тому випадку, коли особа, яка бере участь у справі, та з'явилась у судові засідання одна, відмовляється від участі у дебатах або ж коли усі особи, які беруть участь у справі, не з'явилися в засідання суду апеляційної інстанції. В такому випадку суд апеляційної інстанції одразу ж після судового дослідження обставин справи переходить до ухвалення та проголошення рішення, ухвали.

Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки. Судові дебати являються самостійною частиною засідання суду апеляційної інстанції. Вони мають свої завдання та засоби їх реалізації. Судові дебати визначаються як промови осіб, які беруть участь у справі. В них вище зазначені особи викладають свою кінцеву позицію по справі, підводять підсумок проведеного дослідження обставин справи, доказів. Норми, що регулюють дану частину засідання суду апеляційної інстанції потребують відповідних змін. Можна вважати за необхідне внести зміни до ст. ст. 194, 302 ЦПК України й закріпити положення, відповідно до яких судові промови не повинні містити інформації, що не стосується суті справи взагалі, виходити за її межі та встановити конкретні санкції за порушення вищевказаних положень. Оскільки відповідно до чинного ЦПК України в даних випадках головуючий напевне керується ст. 162, згідно якої він усуває з судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Але дана норма є досить загальною. Межі розгляду справ судом апеляційної інстанції визначені ст. 301 ЦПК України. Незрозумілим залишається й те, яких заходів застосовує головуючий у випадку виходу промовця за межі справи, що розглядається, або ж подачі ним інформації, що не стосується суті справи.

²⁰ Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел. – М.: Госюриздат, 1958. – С.144.

Отже, дебати в засіданні суду апеляційної інстанції вимагають ретельної наукової уваги, так як в них продовжується захист прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у справі, реалізується принцип змагальності в найвищій формі. Судові дебати є додатковою для суду інформацією стосовно обставин справи та матеріально-правової кваліфікації. Вирішення усіх вище перерахованих проблем на законодавчому рівні значно полегшить роботу суддів судів апеляційної інстанції, поставить крапку дискусіям.

Література

1. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 року // *Голос України*. – 2001. – 5 липня. – С.18-20.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Комарова. – Харків: Одиссей, 2001. – 816 с.
3. Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел. - М.: Госюриздат, 1958. –199 с.
4. Давиденко Г.И. Рассмотрение гражданских дел. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1985. – 110 с.
5. Дубинский Л.С. Как ведутся гражданские дела. - Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1926. – 111с.
6. Зейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе. Учебное пособие. – Саратов: Изд-во Колмунист, 1959. – 98 с.
7. Зразки процесуальних документів (заяви, позовні заяви, скарги, клопотання, що подаються до суду) / Укладачі: Лядецький М.М., Хавронюк М.І. Кравчук В.М. Стратегія і тактика цивільного процесу. Практичний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 352 с.
8. Иванов О.В. Права граждан при рассмотрении гражданских дел. – М.: Юридическая литература, 1970. – 128 с.
9. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1954. – 406 с.
10. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1977. – 608 с.
11. Тихиня В.Г., Тихонович В.В. Рассмотрение в суде гражданских дел. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – 122 с.
12. Трубников П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел. – М.: Госюриздат, 1962. – 103 с.
13. Шевчук П.І., Кривенко В.В. Апеляційне провадження за новим цивільним процесуальним законодавством // *Вісник Верховного Суду України*. – 2001. – №4. – С.30-39.
14. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: *Ін Юре*, 1997. – 608 с.
15. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 696 с.
16. Юдельсон К.С. Советский гражданский процесс. Учебник для юристов. – М.: Гос. изд-во юр. лит., 1956. – 440 с.

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 17 від 28.05.2003 року).

